

О.О.КАГАЛО, Н.В.СКІБІЦЬКА

Інститут екології Карпат НАН України
79026, м. Львів, вул. Козельницька, 4

РАРИТЕТНІ ФІТОЦЕНОЗИ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ “ПОДІЛЬСЬКІ ТОВТРИ”

ключові слова: національний парк, раритетні фітоценози, Поділля
key words: National Park, rare phytocoenoses, Podolia

A.A.KAGALO, N.SKIBITSKA

RARE PHYTOCOENOSES OF “PODILSKI TOVTRY” NATIONAL NATURE PARK

Institute of the Ecology of the Carpathians N.A.S. of Ukraine
4 Kozelnitska str., Lviv, 79026 Ukraine.

The results of rare phytocoenoses inventory at the region of “Podilski Tovtry” national nature park are presented in the article. 24 forest, 36 steppe and 1 aquatic rare phytocoenoses are represented at the territory. Information about its distribution is done.

Інтенсивний вплив людини на природні екосистеми зумовлює розвиток процесів, що призводять до інтенсивної трансформації природних комплексів, збіднення їх біорізноманітності, а відтак зниження стійкості й стабільності. Як наслідок — відбуваються зміни їх структурно-функціональної організації, що супроводжуються елімінацією автохтонних видів, насиченням регіональних флор антропофільними апофітами та фоновими видами, зменшенням площ природних рослинних угруповань, спрощенням їх ценотичної структури. Тому актуальним фітосозологічним завданням є обґрунтування наукових засад охорони не лише рідкісних і зникаючих видів, але й фітоценозів, а також екологічних умов їх існування як основи забезпечення спонтанного розвитку фітобіоти й перебігу еволюційного процесу.

На початковому етапі розвитку фітосозології основну увагу приділяли охороні етофонду рідкісних і зникаючих видів рослин. З часом було доведено що найефективніше збереження таких видів можна забезпечити в природних умовах, тобто шляхом охорони рослинних угруповань, з якими вони поєднані ценотично, й природних ландшафтів, з якими вони пов’язані екологічно. Тому завдання охорони рослинного покриву й підтримання його природної різноманітності необхідно вирішувати в триєдиному екологічному

контексті шляхом збереження фітогенофонду, фітоценофонду й територіальних природних комплексів в яких відбувся розвиток фітоценозів [7].

Наприкінці 80-х років минулого сторіччя розпочалося формування нової парадигми охорони біоти, в основі якої є концепція збереження біорізноманітності. Незважаючи на те, що розуміння цієї категорії дещо різниться в працях різних авторів [1, 3, 6, 8 та ін.] є цілком очевидним, що вона ширша, ніж базові категорії таксономії і фітоценології, що слугували теоретичною основою для обґрунтування принципів видової охорони, охорони рідкісних фітоценозів тощо, або охорони раритетного фітогено- й фітоценофонду (парадигма дискретної фітосозології).

Нова парадигма системної фітосозології [4] базується на концепції рослинного покриву як інтегральної форми структурно-функціональної організації фітобіоти в його двох проявах: якісному — флористичному й кількісному — фітоценотичному для свого подальшого розвитку потребує докладного вивчення закономірностей системно-структурної організації фітобіоти регіонів бодай на рівні вищих судинних рослин, що потребує значного часу й зусиль. Разом з тим є нагальні потреби організації природоохоронної діяльності, формування ефективної мережі природно-заповідних територій, визначення созологічних пріоритетів і природоохоронних режимів. Тому, цілком правомірною є інтерпретація фітогенофонду не лише як сукупності раритетних видів, а як усієї різноманітності генетично-популяційної диференціації рослинних організмів у межах певного топографічного виділу, а фітоценофонду — як різноманітності їх поєднань, що зумовлені коадаптивним розвитком у процесі пристосування до співіснування в конкретних умовах середовища на тлі регіонально-специфічної екологічної диференційованості ландшафту. Це дає змогу використати весь наявний флоро- і ценологічний матеріал для обґрунтування ефективних шляхів збереження біотичної різноманітності.

Проблема вивчення та охорони рідкісних угруповань є актуальною з огляду на загально-созологічні принципи. Особливо важливою вона є для регіонів, в яких рослинний покрив зазнав істотної антропогенної трансформації, що зумовило зміну його природної ценотичної структури, де багато фітоценозів стали вторинно рідкісними. Чим масштабнішими є кількісні та якісні антропогенні зміни в екосистемах таких регіонів, тим вагомішим є еталонне значення природних рідкісних і типових фітоценозів для відновлення їх стану.

Серед західних регіонів України особливе місце посідає Поділля. Завдяки специфічним фізико-географічним умовам, географічному

положенню та історії розвідку ландшафтів воно відзначається низкою фітосозологічних особливостей [5]. Тому, репрезентативність і структурно-функціональна єдність природно-заповідного фонду регіону має велике значення для збереження природної біорізноманітності країни загалом. Одним з унікальних природно-заповідних об'єктів регіону є НПП “Подільські Товтри” — одна з найбільших за площею заповідних територій у Європі. Рідкісність угруповань тут зумовлена низкою причин фітоісторичного, ценотичного, екологічного та антропогенного характеру. Загальна площа парку становить понад 261 тис. га, з них 77% площі є орними землями, що зазнали значної антропогенної трансформації. В умовах природоохоронної території такої специфічної структури актуальним є питання охорони й вивчення раритетних фітоценозів які, фактично, можуть траплятися лише на 23% загальної площі (57420 га).

На основі польових досліджень 1998-2001 рр., матеріалів “Зеленої книги Української ССР” [2] та роботи С.М.Стойка зі співавторами [5] на території парку ми виявили 61 раритетний синтаксон. З них 24 лісових, 36 степових, 1 водний.

Виділені раритетні угруповання мають важливе значення, як для порівняльних досліджень, так і для обґрунтування диференційованих методів охорони. Наведені угруповання — це угруповання природного походження. Особливо важливими результати такої інвентаризації є для визначення репрезентативності парку та його місця в системі екомережі України.

Перелік синтаксонів та їх характеристика

1. *Querceta (petraeae) cornosa*

Представлена двома соціациями *Quercetum (petraeae) cornosocaricosum (brevicollis)* і *Q. (petraeae) cornoso-lithospermosum*.

Рідкісні для України угруповання з домінуванням у трав'яному покриві субсередземноморсько-південноєвропейських видів північній межі їх поширення. Категорія охорони 2

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Карачківці, товтра “Сокіл”; між с.Сокіл і с.Устя, каньйон р.Дністер.

2. *Querceta (petraeae) fruticulosa*.

Представлена тільки *Quercetum (petraeae) pteridiosum*

Рідкісні для України ліси з переважанням у чагарниково-трав'яному ярусі бореальних видів. Категорія охорони 2.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Стара Ушиця, уздовж р.Жван. Городоцький р-н, с.Романівка, Сатанівське л-во.

3. *Querceta (roboris) cornosa*.

Представлена трьома соціціями: *Quercetum cornoso-convallariosum*, *Q. cornoso-stellariosum*, *Q. cornoso-caricosum (pilosae)*.

Рідкісні для території України угруповання на північній і східній межі суцільного ареалу, підлісок в яких утворює субсередземноморській вид *Cornus mas* L. Категорія охорони 1.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Цибулівка. Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Стара Ушиця, уздовж р.Жван. Городецький р-н, с.Романівка, Сатанівське л-во.

4. *Querceta (roboris) acerosa (tatarici)*.

Представлена соціціями *Quercetum aceroso (tatarici)-caricosum (pilosae)*, *Q. aceroso (tatarici)-stellariosum*, *Q. aceroso (tatarici)-aegopodiosum*.

Типові й рідкісні для України ліси на північній і східній межі ареалу з пануванням у трав'яному покриві неморальних, а також участю середньоєвропейських (*Carex montana* L.) і субсередземноморських (*Aegonychon purpureo caeruleum* (L.) Holub, *M. picta* C.Koch) видів. Категорія охорони 2.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Цибулівка, околиці с.Стара Ушиця, околиці с.Врублівці, околиці с.Суржинці. Городецький р-н, околиці с.Черче. Чемеровецький р-н, околиці с.Вишнівчик.

5. Синтаксони: *Quercetum (roboris) swidoso-caricosum (montanae)* і *Quercetum (roboris) swidoso-caricosum (brevicollis)*.

Фрагменти типових (перша соціція) і рідкісних (друга соціція) для України лісів з пануванням у трав'яному покриві європейсько-сибіського (*Carex montana*) і субсередземноморського (*Carex brevicollis* DC.) видів. Категорія охорони 2.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Цибулівка, околиці с.Врублівці. Чемеровецький р-н, околиці с.Карачківці, околиці с.Лисогірка.

6. *Querceta (roboris) corylosa*.

Представлена соціціями: *Quercetum coryloso-convallariosum*, *Q. coryloso-asarosum*, *Q. coryloso-stellariosum*, *Q. coryloso-galeobdolosum*, *Q. coryloso-aegopodiosum*.

Фрагменти типових старих ділянок лісів з пануванням у трав'яному покриві неморальних видів (*Carex pilosa* Scop., *Aegopodium podagraria* L., *Convallaria majalis* L., *Stellaria holostea* L., *Asarum europaeum* L., *Dryopteris filix-mas* (L.) Schott), звичайних бореальних (*Oxalis acetosella* L. і *Maianthemum bifolium* (L.) F.W.Schmidt) які знаходяться на південній межі ареалу, а також рідкісних субсередземноморських (*Carex brevicollis*, *Aegonychon purpureo-caeruleum*). Категорія охорони 2 і 3.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Цибулівка, околиці с.Патринці, околиці с.Княжпіль. Городоцький р-н, околиці с.Купин. Чемеровецький р-н, околиці с.Свіршківці.

7. Синтаксони: *Carpineto-Quercetum (roboris) hederosum*, *C.-Q. (roboris) asperuloso-hederosum*.

Рідкісні для України угруповання з домінуванням релікта *Hedera helix* L. Категорія охорони 3.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Устя, с.Цибулівка, с.Гуменці. Городоцький р-н, околиці с.Романівка, м.Сатанів. Чемеровецький р-н, околиці с.Юрківці, с.Вишневичик.

8. Синтаксони: *Carpineto-Quercetum caricosum (pilosae)*, і *Carpineto-Quercetum aegopodiosum*.

Фрагменти старих середньоевропейських лісів, близько східної межі острівного поширення. Категорія охорони 3

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, Городоцький р-н, Дунаєвецький р-н, Чемеровецький р-н — спорадично невеликими фрагментами серед антропогенно змінених лісових масивів.

9. Синтаксон: *Mixeto-Quercetum (roboris) alliosum (ursini)*.

Представлена варіантами: *Carpineto-Quercetum alliosum (ursini)* і *Fagetum alliosum (ursini)*.

Рідкісні для України угруповання мішаних дубових лісів, у трав'яному покриві яких домінує європейський неморальний вид *Allium ursinum* L. Категорія охорони 2.

Поширення: Городоцький р-н, околиці м.Сатанів. Чемеровецький р-н, околиці с.Юрківці.

10. Синтаксон: *Fagetum alliosum (ursinae)*.

Рідкісні для України угруповання, з домінантом, включеним до Червоної книги України, що росте на східній межі ареалу. Категорія охорони 2.

Поширення: Городоцький р-н, околиці м.Сатанів.

11. Синтаксон: *Fagetum vincosum*.

Рідкісні угруповання з домінуванням у трав'яному покриві релікта *Vinca minor* L. Категорія охорони 3.

Поширення: Городоцький р-н., околиці м.Сатанів. Кам'янець-Подільський р-н, околиці с.Панівці, Панівецька лісова дача.

12. *Amygdaleta nanae*.

Представлена соціациями: *Amygdalus nana-Ephedra dystachya*, *A. nana-Festuca valesiaca*, *A. nana-Poa versicolor*, *A. nana-Prunus spinosa*, *A. nana-Potentilla arenaria*, *A. nana-Cleistogenes serotina*.

Рідкісні, швидко зникаючі угруповання. Категорія охорони 3.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, між с.Устя та с.Велика-Слобода, нижня частина каньйону р.Смотрич — від гирла до с.Шетнівці.

13. *Stipeta capillatae*.

Представлена соціаціями: *Stipa capillata*+*Festuca valesiaca*, *S. capillata*+*Elytrigia intermedia*, *S. capillata*+*Poa versicolor*, *S. capillata*+*Stipa pulcherrima*.

Рідкісні угруповання, що зникають. Категорія охорони 3.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, Дністровський каньйон (околиці сс.Устя, Субич, Гораївка та ін.), каньйон р.Смотрич. Городоцький р-н, Іванковецькі, Івахновецькі товтри.

14. *Stipeta pulcherrimae*.

Представлена соціаціями: *Stipa pulcherrima*+*Potentilla arenaria*, *S. pulcherrima*+*Festuca valesiaca*, *S. pulcherrima*+*Stipa capillata*.

Рідкісні угруповання, які швидко зникають. Категорія охорони 2.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, Дністровський каньйон (околиці сс.Субич, Гораївка, Сокіл та ін.).

15. *Stipeta pennatae*.

Представлена соціаціями: *Stipa pennata*+*Carex humilis*, *S. pennata*+*Elytrigia intermedia*, *S. pennata*+*Festuca valesiaca*, *S. pennata*+*Poa angustifolia*.

Рідкісні угруповання, які швидко зникають. Категорія охорони 2.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н., Дністровський каньйон, спорадично в багатьох місцях, а також у нижній частині каньйонів лавобережних приток Дністра.

16. *Poaeta versicoloris*.

Представлена соціаціями: *Poa versicolor*+*Stipa capillata*, *P. versicolor*+*Potentilla arenaria*, *P. versicolor*–*Carex humilis*, *P. versicolor*–*Aurinia saxatilis*, *P. versicolor*–*Schivereckia podolica*, *P. versicolor pura*.

Рідкісні соціації ендемічних наскельних степів. Категорія охорони 3.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н., Дністровський каньйон, каньйон р.Смотрич. Городоцький р-н., Іванковецькі та Івахновецькі товтри. Чемеровецький р-н, околиці с.Смотрич, околиці сс. Біла й Чорна.

17. *Cariceta humillis*.

Представлена соціаціями: *Carex humilis*+*Festuca valesiaca*, *C. humilis*+*Stipa capillata*, *C. humilis*+*Potentilla arenaria*, *C. humilis*+*Inula ensifolia*, *C. humilis*–*Brachypodium pinnatum*, *C. humilis*–*Elytrigia intermedia*, *C. humilis*–*Teucrium chamaedrys*.

Рідкісні для України соціації реліктових степів. Категорія охорони 2.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, на товтрах спорадично, іноді на значних площах, наприклад Нігинські, Вербовецькі, Іванковецькі, Івахновецькі товтри та ін..

18. *Seslerieta heuflerianae*.

Представлена соціаціями: *Sesleria heufleriana*+*Carex humilis*, *S. heufleriana pura*, *S. heufleriana*+*Festuca valesiaca*, *S. heufleriana*–*Teucrium chamaedrys*, *S. heufleriana*+*Brachypodium pinnatum*, *S. heufleriana*+*Inula ensifolia*.

Рідкісні для України реліктові угруповання на східній межі ареалу, утворені середньоевропейським гірським видом *Sesleria heufleriana* Shur. Категорія охорони. 3.

Поширення: Кам'янець-Подільський р-н, Дністровський і Смотрицький каньйони: околиці м.Кам'янець-Подільський, с.Цибулівка, с.Демшин, с.Врублівці. Чемеровецький р-н, с.Смотрич.

20. *Nuphareta luteae*.

Представлена соціацією *Numphar lutea pura*.

Типові для України реліктові угруповання, утворені евросибірським видом *Nuphar lutea* L. Категорія охорони. 3.

Поширення: Чемеровецький р-н., околиці с.Юрківці, с.Почапінці.

ЛІТЕРАТУРА.

1. Безель В.С., Кряжимский Ф.В., Семериков Л.Ф., Смирнов Н.Г. Экологическое нормирование антропогенных нагрузок. II. Методология // Экология. – 1993. – № 1. – С. 36-47.
2. Зеленая книга Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1987. – 216 с.
3. Исаев А.С., Носова Л.М., Пузаченко Ю.Г. Биологическое разнообразие лесов (конспект проекта программы) // Экология та ноосферология. – 1996. – 2, № 3-4. – С. 56-60.
4. Кагало О.О. Теоретичні основи системної фітосозології // Матер. XI з'їзду Укр. ботан. т-ва (Харків, 25-27 вер. 2001). – Харків, 2001. – С. 156-157.
5. Стойко С.М., Мілкіна Л.І., Яценко П.Т., Кагало О.О., Тасенкевич Л.О. Раритетні фітоценози західних регіонів України (Регіональна “Зелена книга”). – Львів: Поллі, 1998. – 190 с.
6. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Емельянов И.Г. Экологические аспекты концепции биоразнообразия // Экология та ноосферология. – 1997. – 3, № 1-2. – С. 131-140.
7. Шеляг-Сосонко Ю.Р., Стойко С.М. Основные аспекты и теоретические основы охраны природной среды и ее фитоценофонда // Зеленая книга Украинской ССР. – К.: Наук. думка, 1987. – С. 9-22.
8. Юрцев Б.А. Биологическое разнообразие в фокусе внимания международного сообщества // Биологическое разнообразие: подходы к изучению и сохранению. – С.-Пб.: Изд-во. Зоол. ин-та РАН, 1992. – С. 7-21.